

Sugu tekstides ja tajus

Elisabeth Kaukonen. Revealing the Gender in the Genderless. Estonian Gender-Marked Vocabulary and its Perceptions. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 55.) Tartu: University of Tartu Press, 2025. 203 lk.

Elisabeth Kaukoneni väitekirja oksüümoronina mõjuv pealkiri „Sugu soota keeles. Eesti keele sooliselt markeeritud sõnavara ja selle tajumine” kaotab oma vastuolulisuse, kui korrata üle, et eesti keele liigitamisel soota keelte alla peetakse silmas, et eesti keeles puudub grammatiline sugu. Erinevalt näiteks vene, saksa või hispaania keelest ei jaga me nimisõnu kategooriasse selle järgi, kas need on mees-, nais- või kesksost. See aga ei tähenda, et sõnavaras ja sõnamoodustuses ei saaks eesti keeles sugu väljendada. Väitekirjas ongi kriitilise tähelepanu alla võetud sooliselt markeeritud liitsõnad eesti keeles: eelkõige need, mille põhi- või täiendosa on *mees*, *naine*, *tädi* või *onu*. Analüüsitakse nende sõnade esinemist erinevates tekstikorpustes ja uuritakse sooliselt markeeritud ja markeerimata ametinimetuste tajumist.

Lähtutakse feministliku lingvistika seisukohast, et keel ei ole neutraalne, vaid selles peegelduvad sugude kohta käivad ühiskondlikud hoiakud ja sugudevahelised võimusuhted.

Väitekirja põhineb neljal artiklil, millest kaks eestikeelset peaks Keele ja Kirjanduse lugejale juba tuttavad olema. Esimeses artiklis¹ vaadeldakse sooliselt markeeritud liitsõnu, et teada saada, kuidas naised ja mehed spordiuudistes kirjeldatakse. Ilmselt ei üllatanud autorit ega üllata ka lugejat, et *mees*-lõpuliste liitsõnade osakaal spordiuudiste korpuses on palju suurem kui *naine*-lõpuliste oma. Imestama paneb siiski nii suur sageduserinevus: iga *naine*-lõpulise liitsõna kohta esineb korpuses 19 *mees*-lõpulist. Artiklis tuuakse ühe põhjusena välja, et kuna „paljude ametitega, sealhulgas spordiga on traditsiooniliselt tegelenud vaid mehed, on seesugused sõnad saanud traditsioonilistel põhjustel külge meessugu väljendava sõnaosise”² *Mees*-lõpuliste sõnad (nt *spordimees*, *mängumees*, *jooksumees*) suur esinemis-

¹ E. Kaukonen, Sooliselt markeeritud sõnad eesti spordiuudistes. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 6, lk 526–545.

<https://doi.org/10.54013/kk774a3>

² Samas, lk 539.

sagedus tähendaks sel juhul, et neid kasutatakse geneeriliselt mõlema soo kohta. Kaukonen pakub välja, et *mees*-lõpulist sõnade sage ja produktiivne kasutus spordiuudistes võib tulla sellest, et meessoost spordiajakirjanikke on rohkem ja mehed mõtlevat sagedamini, et „inimest esindab eelkõige meessoost isik”.³

Selliste väidete kinnituseks oleks olnud hea näha näitelauseid, mis tõestaksid geneerilist kasutust, ja korpusesse võetud artiklite autorite soolist jagunemist. Ise arvaks, et on ka lihtsamaid põhjuseid, miks *mees*-lõpulis sõnu on korpuses nii palju rohkem. Esiteks võib olla, et meeste sporti kajastatakse lihtsalt enam, olenemata sellest, kas mehed tegelevad spordiga rohkem. Teiseks võib sageduserinevus tulla asjaolust, et naissportlastest räägitakse rohkem sooneutraalsete sõnadega (*sportlane* pro *spordinaine*, *mängija* pro *mängunaine*, *jooksja* pro *jooksunaine*) või kasutatakse liitsõna põhiosa asemel täiendosa soo markeerimiseks (nt *nais-sportlane*). Peab ka arvestama, et paljud spordiga seotud sooliselt markeeritud põhiosaga liitsõnad ei ole neutraalsed, vaid stiilivarjundiga või kõnekeelsed. Näiteks *mängumees*, *võidumees*, *medalimees*, *ninamees*, *vilemees* on EKI ühendsõnastikus saanud märgendi KÕNEKEELNE. Kahe-teistkümnest korpuses esinenud *naine*-lõpulisest sõnast olid vähem kui pooled sõnastikku jõudnud (sh üks neist märgendiga KÕNEKEELNE), ülejäänud olid veidi ebaloomulikud uusmoodustised, nagu *laskesuusanaine*, *eliitnaine* ja *üllatusnaine*. Võib-olla saakski edaspidi uurida, miks just spordiuudiste žanis on tavaks selliseid kõnekeelseid või muul moel mitte-neutraalseid sooliselt markeeritud liitsõnu moodustada. Ehk küsimus võiks olla vastupidine: mitte et miks *naine*-lõpulis sõnu spordiuudistes nii vähe kasutatakse,

vaid miks kasutatakse nii palju sooliselt markeeritud põhiosonaga liitsõnu, kui on olemas sobivad sooneutraalsed vasted.

Teise artikli⁴ kirjutamiseks sai Kaukonen tõuke keelekorralduses esinenud seisukohast, et sõna *esimees* kasutatakse nii mees- kui ka naissoost isiku kohta, kes juhib organisatsiooni, kus on vähemalt üks mees, samal ajal kui *esinaine* sobib kasutada vaid ainult naistest koosneva kollektiivi juhi määratlemiseks. Eesmärk oli teada saada, kuivõrd see seisukoht tegelikus keelekasutuses kajastub. Selleks vaatles Kaukonen perioodil 1920–2021 sõna *esinaine* kasutust kümnendite kaupa, valides igast perioodist 100 juhuslikku lauset, et nende põhjal otsustada, kas sõna on kasutusel ainult naisorganisatsiooni juhi tähistamiseks või juhi tähistamiseks üldiselt. Tulemus näitas, et sõjaeelses Eestis kirjutati esinaistest väga palju, aga seda ainult naisorganisatsiooni juhi tähenduses. Pärast sõda langes sõna *esinaine* kasutus mitmeks kümnendiks, et pärast Eesti taasiseseisvumist uuesti tõusta, kuid siis juba sagedamini üldisemas naisjuhi tähenduses. Sellistele korpusandmetele tuginedes muudeti Kaukoneni ettepanekul EKI ühendsõnastiku⁵ selgitust, mis ütleb nüüd: „Sõna *esinaine* on kasutusel nii nais- kui ka muude organisatsioonide naissoost juhi kohta.” Lisaks selgitatakse, et „naisjuhi kohta sobib kasutada ka [---] naissugu rõhutamata sõnu *juht*, *esiisik*, *president*, *vanem* vms”.

Kolmandas artiklis⁶ vaatleb Kaukonen, millistes semantilistes rollides *tädi*- ja

⁴ E. Kaukonen, Kes on esinaine? – Keel ja Kirjandus 2023, nr 3, lk 328–336. <https://doi.org/10.54013/kk783a4>

⁵ EKI ühendsõnastik 2025, *esinaine*. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/search/unif/est/eki,esterm/esinaine/1/est>

⁶ E. Kaukonen, Cleaning aunts and police uncles in action. Unveiling gender dynamics in Estonian compound words. – Eesti ja

³ Samas, lk 540.

onu-lõpulised liitsõnad korpuses esinevad, millistele tegevusaladele need viitavad ja kuidas nende kasutus peegeldab ühiskondlikke suhteid. Peamiselt tuleb välja, et *tädi*-lõpulisõnu kasutatakse rohkem teenindus- ja haridusvaldkonna töötajate (*koristajatädi*, *õpetajatädi*) ja *onu*-lõpulisõnu rohkem korrakaitse ja ehitusega seotud isikute (*politseionu*, *valvurionu*, *toruonu*) kohta. Need tulemused peegeldavad eelkõige tavalist sugudevahelist tööjaotust ega paljasta keele või ühiskonna kohta midagi ootamatut. Selle asemel oleks huvitav teada, mis kannustas kirjutajaid just neid stiililt mitteneutraalseid sõnu kasutama. Miks *politseionu* või *politseitädi*, mitte lihtsalt *politseinik*? Riivamisi Kaukonen ka tegeleb selle küsimusega, üritades lausekonteksti uurides selgusele jõuda, millist lisatähendust need sõnad mingis kontekstis võiks kanda. Selgus, et algselt lastekeelseid ja teatava hellitava lisatähendusega liitsõnu kasutati sageli ka naljatlevas, ironilises või suisa negatiivses kontekstis, sõnaga nimetatud isiku naeruvääristamiseks või halvustamiseks. Kõigil juhtudel ei ole ühe või paari lause järgi minu arvates võimalik vahet teha, millist lisavarjundit sõna kannab, aga mingi üldise pildi see siiski annab.

Kõige värskema külje pealt käsitletakse sooliselt markeeritud ja markeerimata ametinimetusi neljandas artiklis.⁷ Uuriti, kuidas keelekasutajad eestikeelseid ametinimetusi tajuvad ja kas taju mõjutab keel või ühiskondlikud stereotüübid. Materjali koguti veebiküsitlusega, mille

soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 2023, kd 14, nr 3, lk 137–171.
<https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.3.05>

⁷ E. Kaukonen, P. Oskolskaia, L. Lindström, R. Marling, Gender, language and labour: Gender perception of Estonian and Russian occupational titles. – Frontiers in Communication 2025, kd 9.
<https://doi.org/10.3389/fcomm.2024.1454022>

käigus paluti vastajatel hinnata viieastmelisel skaalal tööandja perspektiivist, kas mingile ametikohale (nt bussijuht, lüpsja, medõde) eelistatakse tööle võtta ainult mehi, pigem mehi, pole vahet, pigem naisi või ainult naisi. Selgus, et mõned sooneutraalsed ametinimetused tunduvadki keelekasutajatele neutraalsed. Kallutatuse ühe või teise soo poole ilmnes ametite puhul, kus töötajaskonnas on üks sugu ülekaalus: näiteks küünetehnika ja lasteaiatöötaja ametisse peeti enamasti sobivaks naisi, sõduri ametikohale aga mehi. Siiski süvendas kallutatust ka keel: meessoole viitava osisega geneeriliseks peetavaid ametinimetusi (nt *esimees*, *turvamees*) peeti mehele viitavateks märksa enam kui nende sooneutraalseid vasteid (*juht*, *turvotöötaja*). Seega võib öelda, et sooneutraalne keel ei kaota ilmtingimata soostereotüüpset mõtlemist, küll aga aitab sooliselt markeerimata ametinimetuste kasutamine seda vähendada.

Artikliväitekirja ingliskeelne katuspeatükk on põhjalik ja annab hea ülevaate nii kuuest uurimisküsimusest kui ka olulisematest tulemustest. Muljetavaldav kasutatud kirjanduse nimekiri näitab Kaukoneni suurt lugemust ja laia silmaringi. Mõnel juhul oleks siiski tahtnud näha autori arutluskäiku selle kohta, kuidas välismaa autorite väited on kohaldatavad Eesti oludele. Näiteks refereeritakse Anne Pauwelsit (lk 18–19), kes põhjendab keeles peegelduvat meestekeskset maailmapilti sellega, et mehed on rohkem osalenud keelekorralduses ja sõnastike koostamises. Oleks olnud hea teada, kuidas see väide Eesti oludega suhestub. Eesti keelekorraldajate ja leksikograafide seas on juba pikemat aega olnud suur naiste ülekaal. Pigem on eesti sõnaraamatute sisu saanud mõjutada meesautorite kirjandusteosed ja artiklid, mis on olnud näitelause ja -fraaside allikaks.

Võiks ju arvata, et kui keel lihtsalt peegeldab ühiskonnas kehtivaid soorolle ja

jõusuhteid, siis pole mingit mõtet peeglit keeleuendusega ähmastada, aga olukord muutub kohe, kui mõistetakse, et kasutuses taastoodab keel neid soorolle ja kinnistab keelekasutajates soostereotüüpe. Seetõttu on feministlik keelekorraldus igati asjakohane. Töös tuuakse välja, et feministlikus keelekorralduses on „raken-datud kaht põhilist strateegiat: esimene on keele feminiseerimine ehk rohkemate naissoosõnade või mees- ja naissoosõnade paralleelne kasutus ning teine on neutraliseerimine ehk sooneutraalsete väljendite moodustamine”.⁸ Mul jäi märkamata, kumba strateegiat Kaukonen ise soovitaks eesti keelekorralduses kasutada.

Paistab, et viimane strateegia oleks kahel põhjusel sobivam: esiteks on tänapäeval inimesi, kes ei soovi end sooliselt määratleda, teiseks ei saa *naine*-lõpulise sõna loomisel kindel olla, et see hakkab kandma sama tähendust mis vastav *mees*-lõpuline sõna. Näiteks sõnapaarid *peremees-perenaine*, *presidendihärra-presidendiproua* jne ei erine ainult järelosisest tuleneva soolise tähenduse poolest. Kui näiteks sõna *perenaine* mainimisel tekib pigem pilt koristavast, keetvast ja laste eest hoolitsevast naisest, siis *peremees* märgib eelkõige omanikku, käskijat ja otsustajat. Ka piltlikult kasutatakse sõna *peremees* omaja või valdaja tähenduses, seda soost sõltumata: nainegi saab ikka olla pigem *iseenda peremees* kui *iseenda perenaine*.

Eeskujuga võiks võtta soome keeleteadlastelt, kes on jõudnud järeldusele, et *mies*-lõpulised sõnad on ainult näiliselt geneerilised, ega soovita neid kasutada naistele viitamiseks. Kuna Soomes on feministliku keelekorraldusega hoogsalt tegeletud juba eelmise sajandi lõpust, saaks sealt kindlasti häid ideid, millised taktikad on tulemust

andnud ja millised mitte. Neil on nii selgeid juhendeid,⁹ üldharivaid artikleid¹⁰ kui ka õpikuid,¹¹ mis seletavad, kuidas keelekasutuses seksismi vältida.

Kokkuvõttes saab öelda, et Kaukoneni väitekiri on oluline mitmest aspektist. Kuigi esimesed katsed eesti *mees*- ja *naine*-lõpulisli liitsõnu korpuslingvistiliste vahenditega uurida tehti juba 20 aastat tagasi, on nüüd korpusanalüüsiks palju paremad võimalused. Kaukonen analüüsibki mahukaid ja värskeid keelekorpusi, mis varasematele uurijatele jäid kättesaamatuks. Inglisekeelse väitekirjana tutvustab see eesti keeles sooliselt markeeritud liitsõnadega seostuvaid probleeme ka rahvusvahelisele lugejaskonnale.

Lõpuks on kõige olulisem, et Kaukonen ei ole jäänud pelgalt olukorra vaatlejaks ja kirjeldajaks, vaid peale eespool nimetatud *esinaine* leksikograafilise kirje parandamise on ta väga olulise panuse andnud teemat populariseerides. Populaarteaduslike artiklite kirjutamise kõrval on ta esinenud agaralt Vikerraadio „Keelesäutsu” rubriigis, suurendades raadiokuulajate teadlikkust soolisest kallutatusest ning muutes keelt seeläbi võrdõiguslikumaks. Ilmselt ongi kõige olulisem need teemad keelekasutajateni viia, et igäüks teadvustaks, kuidas keel meie mõtlemist vormib, maailmapilti mõjutab ja seekaudu ka reaalsust loob.

LIISI PIITS

⁹ Vt <https://kielitoimistonohjepankki.fi/vk/3-sanasto-ja-sanavalinnat/kuusi-korjattavaa-kasitysta-sukupuolineutraalista-kielesta/>

¹⁰ U. Tiirilä, Asiallinen, selkeä ja ymmärrettävä kieli palvelee myös tasa-arvoa. – Kielikello 2020, nr 3.

<https://kielikello.fi/asiallinen-selkea-ja-ymmarrettava-kieli-palvelee-myos-tasa-arvoa/>

¹¹ M. Engelberg, Miehiä ja naisihmisiä – Suomen kielen seksismi ja sen purkaminen. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta TANE, 2018.

⁸ E. Kaukonen, Sooliselt markeeritud sõnad eesti spordiudistes, lk 528.